CC BY ND

ISSN: 0860-9411
eISSN: 2719-3586

VOX PATRUM 99 (2026) 49-60
DOI: 10.31743/vp.20051

Symbolika Bożej opieki nad Narodem Wybranym podczas wędrówki do Ziemi Obiecanej w homiliach Orygenesa do Psalmu 77

Symbolism of God's Protection over the Chosen People during the Journey to the Promised Land in Origen's Homilies to Psalm 77

Krzysztof Bardski[1]

Abstract: The article analyzes selected literary motifs of Psalm 77, which were used by Origen to formulate more-than-literal interpretations. The methodology of research on the processes of creating allegorical and symbolic associations was applied to the following literary motifs: the separation of the waters of the Red Sea, a cloud and a pillar of fire leading the Israelites through the desert, water from a rock, and manna from heaven.

Keywords: Origen; symbolism; Exodus; Psalm 77; allegorical interpretation

Wędrówka Ludu Wybranego z Egiptu do Ziemi Obiecanej stanowiła w tradycji Izraela wydarzenie o wymiarze paradygmatycznym. Wspominana podczas wieczerzy paschalnej była aktualizowana w każdym pokoleniu, zwłaszcza wówczas, gdy naród żydowski doświadczał wygnania lub ucisku. Stąd też zarówno w tekstach historycznych (np. Sdz 6,7-9), prorockich (np. Ez 37,12-14), jak i mądrościowych (np. Mdr 18,5–19,22), mamy reinterpretacje i nawiązania do tego motywu historycznego.

Również w Księdze Psalmów znajduje się tekst wpisujący się w tę tradycję. Jest to Psalm 77 (według numeracji hebrajskiej 78), o charakterze dydaktycznym, usytuowany w historycznym kontekście monarchii izraelskiej. Datowany jest na czas reformy Chilkiasza (VIII wiek przed Chrystusem) lub później. Autor psalmu, dokonując interpretacji dziejów wyjścia z Egiptu, w sposób krytyczny przedstawia postawę swoich przodków, podkreślając ich niewierność wobec Boga[2].

[1] Ks. prof. dr hab. Krzysztof Bardski, Katedra Teologii i Hermeneutyki Biblijnej, Instytut Nauk Teologicznych, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie, Polska; e-mail: kbardski@yahoo.com; ORCID: 0000-0002-8340-3993.

[2] Opracowanie egzegetyczne psalmu, zob. W.L. Lane, *An Exegetical Study of Psalm 78*, Grand Rapids 1996. Problematyka reinterpretacji historii Izraela w Psalmie 77,

Wydarzenia towarzyszące wędrówce przez pustynię, zaczynając od rozdzielenia wód Morza Czerwonego, przez towarzyszący Izraelitom obłok i słup ognia, wodę ze skały oraz mannę z nieba, stanowiły wyraz Bożej troski i opieki nad Izraelem. Obrastały też w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej bogatymi skojarzeniami o charakterze symbolicznym. Chrześcijanie odczytywali je przede wszystkim w kluczu chrystologiczno-eklezjalnym. To Chrystus wyprowadza ludzkość z krainy niewoli Szatana (Faraon), by zaprowadzić swój Kościół poprzez pustynię tego świata do Ziemi Obiecanej Królestwa Niebieskiego. Podczas tej wędrówki karmi go manną słowa Bożego i Eucharystii.

Orygenes poświęca Psalmowi 77 aż dziewięć homilii, opublikowanych niedawno w oparciu o grecki kodeks Monacensis Graecus 314[3] oraz jedną zachowaną w opracowaniu Hieronima[4]. Wydaje się, że jednym z kluczowych tematów poruszonych w homiliach Orygenesa do Psalmu 77 jest miłosierdzie Boże[5]. Jego konkretnym wyrazem jest opieka nad Izraelitami podczas ich wędrówki przez pustynię do Ziemi Obiecanej. W niniejszym artykule, stosując metodologię badań nad procesami tworzenia skojarzeń alegoryczno-symbolicznych[6], przeanalizujemy wybrane

zob. B. Weber, *Psalm 78: Geschichte mit Geschichte deuten*, „Theologische Zeitschrift" 56 (2000) s. 193-214; J. Gärtner, *From generation to generation – Remembered History in Psalm 78*, w: *Remembering and Forgetting in Early Second Temple Judah*, red. E. Ben Zvi – C. Levin, FAT 85, Tübingen 2012, s. 269-278. Na temat interpretacji wędrówki Narodu Wybranego w dziełach Orygenesa i Hieronima, zob. M. Wysocki, *Hope Found, Hope Lost – Eschatological Aspects in the Interpretations of Israelites' Wilderness Wanderings. Two Sides of One Story: Origen's 27. Homily on the Book of Numbers and Jerome's Letter 78*, VoxP 67 (2017) s. 727-742.

[3] *Die neuen Psalmenhomilien. Eine kritische Edition des Codex Monacensis Graecus 314*, ed. L. Perrone, GCS Neue Folge 19, Origenes Werke 13, Berlin – München – Boston 2015, tł. J.W. Trigg, *Origen. Homilies on the Psalms: Codex Monacensis Graecus 314*, The Fathers of the Church 141, Washington 2020. Z perspektywy teologicznej jeden z komentarzy analizuje: L. Nieścior, *Theological Themes in Origen's First Homily on Psalm 76 (77) and their subsequent Reception*, CT 91/4 (2021) s. 63-82.

[4] Hieronymus, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos,* ed. G. Morin, CCL 78, Tournhout 1958, tł. S. Kalinkowski, Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, ŹMT 32, Kraków 2004.

[5] Zob. L. Perrone, *Origen's Interpretation of the Psalter Revisited: The Nine Homilies on Psalm 77(78) in the Munich Codex*, ASE 36 (2019) s. 139-161 (zwł. s. 153-159).

[6] Zob. K. Bardski, *Słowo oczyma Gołębicy. Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie*. Rozprawy Naukowe 3, Warszawa 2007; Bardski, *Alegoryczno-symboliczna interpretacja Biblii*, Kraków 2016.

motywy literackie Psalmu 77, które posłużyły Orygenesowi do sformułowania interpretacji ponaddosłownych[7].

1. „Rozdzielił morze, by ich przeprowadzić" (Ps 77,13a)

Cudowne rozstąpienie się wód Morza Czerwonego zostało zarówno w tekście hebrajskim, jak i Septuagincie, wyrażone za pomocą czasowników wskazujących na szczególny dramatyzm akcji. Hebrajskie *bāqa'* oraz greckie διέρρηξε można by przełożyć przez „rozerwał" (tak tłumaczy Jakub Wujek, za tekstem Wulgaty *interrupit*), „rozłupał, rozdarł". Wyrażone w ten sposób boskie działanie z mocą Orygenes przenosi na płaszczyznę indywidualnego życia człowieka. Interpretując w sposób ponaddosłowny werset 13a, używa drugiej osoby liczby pojedynczej, kierując się bezpośrednio do słuchacza („Ἐὰν δὲ νοήσας – jeśli byś zrozumiał")[8]. Samymi zaś falami i odmętem morza jest „gorycz i słoność zajęć doczesnych"[9]. Użyty przez Orygenesa zwrot „βιωτικῶν πραγμάτων" odnosi się do wszelkiego zaangażowania w sprawy dotyczące ziemskiej egzystencji, w przeciwieństwie do „πνευματικῶν πραγμάτων" – „zajęć duchowych".

Od dialogu ze słuchaczem, nawiązując do obrazu zaczerpniętego z Wj 14,22, Orygenes przechodzi do retorycznego zapytania samego siebie: „O cóż innego miałbym się modlić, jeśli nie o to, aby Bóg rozdzielił morze zajęć doczesnych […] abym mógł przejść pomiędzy wszystkimi sprawami, które staną się murem po prawej i po lewej stronie?"[10]. Następnie, wciąż używając koniunktywu, nasz autor wyraża pragnienie, aby to dla niego Bóg otworzył wody morza[11] i aby mógł ujrzeć duchowych Egipcjan[12] – czyli Szatana i moce piekielne – pogrążonych w odmętach.

---

[7] Orygenesowskiej interpretacji Psalmu 77 poświęcono interesujący artykuł, który jednak nie porusza kwestii dotyczących interpretacji alegoryczno-symbolicznej: J. Solheid, *Scripture and Christian Formation in Origen's Fourth Homily on Psalm 77(78)*, JECS 27 (2019) s. 414-442.

[8] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 384.

[9] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 384: „τὸ πικρὸν καὶ τὸ ἁλμυρὸν τῶν βιωτικῶν πραγμάτων".

[10] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 385: „τί ἂν ἄλλο εὐχοίμην ἢ ἵνα διαρρήξῃ τὴν θάλασσαν τῶν τοῦ βίου πραγμάτων ὁ θεὸς […] καὶ πάντα διαβῶ γινομένων μοι τειχῶν ἐκ δεξιῶν καὶ ἐξ εὐωνύμων".

[11] Zob. Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 385: „τοῦ θεοῦ διανοίγοντός μοι αὐτὴν".

[12] Zob. Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 385: „τοὺς πνευματικοὺς Αἰγυπτίους".

Pod koniec fragmentu odnoszącego się do Ps 77,13a Orygenes dodaje nową interpretację ponaddosłowną rozdzielonego morza. Będą to nie tylko „zajęcia doczesne", ale w szczególności „prześladowania, udręki, niebezpieczeństwa i uciski"[13]. Jednak prezentując takie skojarzenie symboliczne, z poziomu indywidualnego przechodzi na zbiorowy, posługując się pierwszą osobą liczby mnogiej. Zachęca do wspólnej modlitwy w obliczu takich zagrożeń[14]. Można by więc stwierdzić, że jest to interpretacja o charakterze eklezjalnym. Komentator nie tyle odnosi się do indywidualnego aspektu życia duchowego słuchacza lub samego siebie, ile do społecznego kontekstu Kościoła czasów prześladowań.

Motyw rozdzielenia morza zostaje zinterpretowany symbolicznie w formie skróconej również w orygenesowskiej homilii do Psalmu 77 opracowanej przez Hieronima. Tu jednak Autor ogranicza się do wymiaru indywidualnego, sytuując komentarz w kontekście monastycznym: „Do dziś, wierny mnichu, gdy zostajesz wyprowadzony z Egiptu, rozdziela się morze i w ten sposób zostajesz przeprowadzony"[15]. Orygenes pozostawia słuchaczowi szeroki margines wolności interpretacyjnej. Nie precyzuje, co mogłoby symbolizować „morze" ani którędy adresat komentarza, „wierny mnich", zostanie „przeprowadzony". Możemy przypuszczać, że również tutaj ma na myśli „zajęcia doczesne", czyli wszelkie troski związane z życiem światowym, od których mnich, oddalając się na pustynię, zostaje uwolniony.

2. „Za dnia prowadził ich obłokiem" (Ps 77,14a)

Werset psalmu nawiązuje do Wj 16,10. Izraelici, patrząc w kierunku pustyni, widzą chwałę Pana w obłoku, który wskazuje im kierunek wędrówki. W tekście hebrajskim sformułowanie „wajjanḥēm be'ānān" sugeruje narzędziowe użycie przyimka *b*^{e}, a więc należałoby tłumaczyć „prowadził ich obłokiem" lub „za pomocą obłoku". Tymczasem literalny przekład Septuaginty „ἐν νεφέλῃ" może zostać odczytany „w obłoku" lub „na obłoku".

---

[13] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 385: „ἐν διωγμοῖς, ἐν θλίψεσιν, ἐν κινδύνοις, ἐν στενοχωρίαις".

[14] Zob. Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1, GCS NF 19, s. 385: „Εὐχώμεθα τοίνυν καὶ ἡμεῖς".

[15] Origenes-Hieronymus, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos 77* 11, 14, ed. Morin, s. 65: "Usque hodie, o monache Fidelis, quando educeris de Aegypto, interrumpitur mare, et sic educeris", tł. S. Kalinkowski, ŹMT 32, s. 77.

Wydaje się, że tak odczytał werset Orygenes, skoro reminiscencyjnie kojarzy z nim wyrocznię Iz 19,1: „Oto Pan dosiada lekkiego obłoku i przybywa do Egiptu". Tekst hebrajski zawiera tu najświętsze Imię JHWH, które w Septuagincie oddano słowem κύριος (Pan). Stąd też w swojej interpretacji duchowej Aleksandryjczyk sięga po klucz chrystologiczny: to Zbawiciel jest tym, który dosiada obłoku i prowadzi Izraela przez pustynię. Używając terminu σωτὴρ, Orygenes dopuszcza swoistą dwuznaczność. Można go bowiem rozumieć w znaczeniu historycznym jako „Wybawca", czyli Bóg, który wyzwala z niewoli egipskiej, jak również chrystologicznym jako „Zbawiciel", czyli Jezus Chrystus.

Skojarzenie wersetu Ps 77,14a z Iz 19,1 pojawia się zarówno w homiliach zawartych w kodeksie Monacensis Graecus 314, jak i w opracowanych przez Hieronima[16]. Jednak dalszy tok interpretacji przyjmuje odmienny kierunek.

W opracowaniu Hieronimowym znajdujemy rozbudowaną dwustopniowo symbolikę historiozbawczą. Najpierw autor kojarzy „obłok" z ciałem Zbawiciela, które było lekkie, gdyż nie obciążał go żaden grzech[17]. W tym ciele przybywa On, by dokonać dzieła zbawienia. Takie sformułowanie mogłoby w oczach Hieronima zakrawać na nestorianizm, stąd też zaraz zostaje dodana druga interpretacja poprzedzona słowami „aut certe" (lub z pewnością), w myśl której owym obłokiem jest Najświętsza Maryja Panna, w swoim dziewictwie „nieobciążona" ludzkim nasieniem, w której łonie Chrystus Bóg-człowiek przybył na świat[18]. Ta interpretacja, w pełni zgodna z dogmatem efeskim, nie może budzić wątpliwości doktrynalnych.

Kodeks Monacensis Graecus 314, wychodząc od tego samego skojarzenia reminiscencyjnego z Iz 19,1, prezentuje odmienną interpretację. Nie odnosi się ona do dokonanego w przeszłości działa zbawienia, ale ukazuje Chrystusa, który „teraz" (νῦν) dosiada obłoku i prowadzi nas[19]. Pojawia się jednak jeden warunek, mianowicie – zgodnie z Ps 77,14a (ἡμέρας, za dnia) – tylko wówczas możemy doświadczać prowadzenia

---

[16] Zob. Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 1; Origenes, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos 77* 11, 14.

[17] Zob. Origenes – Hieronymus, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos 77* 11, 14: „Nubem levem, aut proprie Salvatoris corpus debemus accipere, quia leve fuit et nullo peccato praegravatum est".

[18] Zob. Origenes – Hieronymus, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos 77* 11, 14: „Aut certe nubem levem debemus sanctam Mariam accipere, nullo semine humano praegravatam".

[19] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 2, GCS NF 19, s. 385: „νῦν πάρεστιν ἡ νεφέλη καὶ ὁδηγεῖ ἡμᾶς".

przez Zbawiciela, gdy jesteśmy „w świetle dnia" („ἐν τῷ φωτὶ τῷ τῆς ἡμέρας"). Wówczas też możemy korzystać z błogosławieństwa i obietnicy zawartych w Ps 120,6: „Za dnia nie porazi cię słońce ani księżyc nocą".

W obu powyższych interpretacjach dostrzegamy wspólną inspirację, polegającą na zestawieniu tekstu Ps 77,14a z Iz 19,1. Zapewne pochodzi ona od Orygenesa. Pozostaje jednak kwestią dyskusyjną, na ile interpretacja historiozbawcza, wskazująca na echa sporów chrystologicznych, stanowi późniejsze przepracowanie Hieronimowe.

3. „Przez całą noc światłem ognia" (Ps 77,14b)

Drugi stych wersetu w formie kunsztownego paralelizmu zawierającego zarówno motywy synonimiczne (obłok – światło ognia), jak i antytetyczne (dzień – noc), kontynuuje wątek prowadzenia Izraela przez Boga. Antytezę „dzień – noc" można interpretować jako meryzm, wyrażający pełnię i doskonałość Bożej opieki nad Izraelem.

Tym razem Kodeks Monacensis Graecus 314 i opracowanie Hieronimowe posiłkują się innymi skojarzeniami reminiscencyjnymi, choć obie interpretacje mają charakter chrystologiczny.

Kodeks Monacensis Graecus 314 rozpoczyna od przywołania Łk 12,49: „Przyszedłem ogień rzucić na ziemię i jakże pragnę, aby już zapłonął". W oparciu o ten werset Orygenes rozwija koncepcję „duchowego ognia", dosłownie określonego jako „ogień intelligibilny" („τὸ νοητὸν πῦρ"). Jego prefiguracją była sytuacja, w jakiej znaleźli się Izraelici, gdy ciemności opanowały Egipt[20]. Wówczas światło, które im towarzyszyło, pozwalało im poruszać się mimo wszechogarniającego mroku. Dla Orygenesa jest to oczywiście zapowiedź sytuacji chrześcijan we współczesnym mu świecie. Nie bez posmaku gnostyckiego, w duchu prologu Ewangelii Janowej, przedstawia on chrześcijan jako tych, którzy w świecie pogrążonym w mroku ignorancji (ἀγνοία)[21], podejmują walkę z mocami ciemności[22] i jako jedyni kroczą w świetle. „Nie jesteśmy w tej

[20] Zob. Wj 10,21-23.

[21] Zob. Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 2, GCS NF 19, s. 386: „πάντα ἀγνοίας πεπλήρωται" („wszystko zostało wypełnione ignorancją").

[22] Orygenes reminiscencyjnie powołuje się na Ef 6,12.

ciemności – konkluduje Orygenes – ale w świetle, dzięki prawdziwej światłości, Jezusowi Chrystusowi i Panu naszemu”[23].

Hieronimowe opracowanie Orygenesowskiego komentarza do Ps 77,14b rozpoczyna się odwołaniem do innych passusów biblijnych, mianowicie Ps 138,12 („A ciemność nie jest ciemna dla Ciebie, i noc jest dla Ciebie jak światło”) oraz Pwt 4,24 powtórzonego w Hbr 12,29 („Pan nasz jest ogniem trawiącym”). Na ich podstawie rozwija interpretację moralną, odwołując się do dwojakiego działania ognia: oświetlanie i spalanie. Ogień Chrystusa oświetla sprawiedliwych, spala („trawi”) natomiast grzeszników[24].

O ile zatem w przypadku komentarzy do Ps 77,14a można dopatrzeć się związków pomiędzy Kodeksem Monacensis Graecus 314 a opracowaniem Hieronimowym, o tyle komentarze do Ps 77,14b różnią się całkowicie zarówno pod względem odniesień symbolicznych, jak i biblijnych skojarzeń reminiscencyjnych.

4. „Rozłupał na pustyni skałę i napoił ich jakby z wielkiej otchłani, i wydobył wodę ze skały” (Ps 77,15-16a)

Werset 77,15 rozpoczyna się tym samym słowem co werset 77,13. W tekście hebrajskim jest to czasownik *bāqa‘*, użyty tym razem w imperfectum (*j*^{e}*baqqa‘*), aby podkreślić ciągłość i wielokrotność akcji, w tekście greckim natomiast διέρρηξε, którego znaczenie omówiliśmy w punkcie pierwszym niniejszego artykułu. Jedyna różnica translatoryczna pomiędzy tekstem hebrajskim a Septuagintą polega na zmianie liczby mnogiej ṣurîm (skały), pojawiającej się w podstawie tłumaczenia wersetu 77,15, na liczbę pojedynczą πέτραν (skałę) w tekście greckim.

Kodeks Monacensis Graecus 314 prezentuje dwustopniową interpretację alegoryczną wersetu. Najpierw Orygenes odwołuje się do osobistego doświadczenia odbiorcy tekstu biblijnego. Każdy, kto go czyta – zwłaszcza dotyczyć to będzie chrześcijan obeznanych z bogatą literaturą klasyczną – może doświadczyć „suchości” („ξηρά ἐστι ταῦτα” – „te rzeczy są suche”)[25], polegającej na trudności w zrozumieniu

---

[23] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 2, GCS NF 19, s. 386 „οὐκ ἐσμὲν ἐν τούτῳ τῷ σκότῳ ἀλλ’ ἐν φωτί, διὰ τὸ ἀληθινὸν φῶς, Χριστὸν Ἰησοῦν καὶ κύριον ἡμῶν”.

[24] Zob. Origenes – Hieronymus, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos* 77 11, 14: „Ignis duplicem habet naturam: et lucet et urit. Si peccatores sumus, incendit; si justi, lucet nobis”.

[25] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 3, GCS NF 19, s. 387.

niektórych fragmentów. W tym sensie Pismo Święte można porównać do twardej skały[26]. Dopiero dzięki Bożej pomocy możliwe jest rozłupanie tej skały, aby mogły z niej popłynąć życiodajne strumienie: „Jeśli Bóg da, zostaje uderzona skała, czyli suchość Pisma, i wypłyną wody oraz strumienie wytrysną”[27].

Komentując Ps 77,15a („i wydobył wodę ze skały”) Orygenes przechodzi do drugiej interpretacji symbolicznej motywu skały. Tym razem sięgnie do alegorii Pawłowej z 1Kor 10,4 („Pili bowiem z towarzyszącej im duchowej skały. A tą skałą był Chrystus”). O ile w przypadku Pisma Świętego powodem skojarzenia ze skałą była trudność w zrozumieniu niektórych fragmentów, w przypadku Chrystusa skojarzenie odwołuje się do Jego ludzkiej natury, w odniesieniu do której Orygenes cytuje Pieśń o Słudze Pańskim z Iz 53,2-3: „Nie było w Nim blasku ani wspaniałości, które by przyciągały nasz wzrok, ani wyglądu, który by się nam podobał. Wzgardzony i odtrącony przez ludzi, doświadczony chorobą i cierpieniem”.

Prezentując obie powyższe interpretacje – skrypturystyczną i chrystologiczną – Orygenes cytuje tekst Septuaginty. Warto jednak zauważyć, że nabierają one szczególnej wyrazistości, jeśli odwołamy się do Biblii Hebrajskiej. Po pierwsze, liczba mnoga ṣurîm (skały) lepiej koresponduje z wielością trudnych fragmentów Pisma, wymagających Bożego światła. Po drugie, w tekście hebrajskim Ps 77,15a, natrafiamy na inny termin użyty na określenie skały, mianowicie sela‘. Jest on synonimiczny względem użytego w wersecie 14 ṣur, stąd też oba przełożone zostały przez greckie πέτρα. Orygenes jednak obu tym skałom nadaje odmienny sens alegoryczny, co staje się bardziej zrozumiałe w świetle tekstu hebrajskiego.

5. „Spuścił na nich jak deszcz mannę do jedzenia, dając im chleb z nieba” (Ps 77,24)

Wprawdzie wzmianka o mannie pojawi się dopiero w wersecie 77,24, niemniej jednak już wcześniej mamy aluzyjne nawiązania do niej,

---

[26] Przekrojowo, w oparciu o liczne świadectwa Ojców Kościoła, problem trudności w odczytywaniu sensu Biblii omawia: J. Naumowicz, *Orzech i laska Aarona czyli zgłębianie i głoszenie Słowa Bożego w ujęciu Ojców Kościoła*, VV 2 (2002) s. 253-266.

[27] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 3, GCS NF 19, s. 387: „ἐὰν ὁ θεὸς διδῷ, τύπτεται ἡ πέτρα, τὸ ξηρὸν τῶν γραφῶν, καὶ ἐξέρχεται ὕδατα καὶ χείμαρροι κατακλύζουσι”.

które posłużyły Orygenesowi do tworzenia skojarzeń symbolicznych. Motyw stołu zastawionego na pustyni (Ps 77,19) został zaktualizowany w bardzo ogólny sposób: Bóg „uczyniwszy stół pełen duchowych pokarmów, postawił przed nami”[28]. W kolejnych kazaniach Orygenes wyjaśnia, czym są owe „duchowe pokarmy” prefigurowane przez mannę i przepiórki.

Oczywiście w myśl J 7,51 „chlebem z nieba” jest dla Orygenesa sam Jezus Chrystus[29]. Nasz autor nie precyzuje jednak, czy spożywamy Go w Eucharystii, Słowie Bożym czy w jeszcze inny sposób. Pisząc o spożywaniu Logosu, przedstawia jednak interesujące uwarunkowania.

Po pierwsze. Logos stanowi konieczny pokarm dla duszy. W razie jego braku, dusza zostaje opanowana przez śmierć, czyli poddana grzechowi:

> Dusza, będąc ożywiana przez Logos, przyjmuje pokarm, aby nie umrzeć. Gdy brakuje pokarmu, wówczas śmierć, będąca wrogiem życia, panuje nad duszą. Na ile więc przyjmujesz pokarm, śmierć nie może tobą władać. Będąc zaś pozbawiony pokarmu, popadasz w grzech. Grzesząc zaś, umierasz[30].

Po drugie, „natura Logosu” („λόγου φύσις”) jako pokarmu duchowego jest zmienna, dostosowująca się do potrzeb i możliwości tego, kto ją spożywa[31]. Ta idea pojawia się w odniesieniu do manny również w Mdr 16,20-21, jednak Orygenes nie cytuje odnośnego fragmentu. Niewykluczone, że czerpie z rozpowszechnionych we wczesnym judaizmie przekazów o charakterze midraszowym[32]. Jego interpretacja podobna jest do tej, którą znajdujemy w jego 7 Homilii do Księgi Wyjścia, gdzie

---

[28] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 3, 4, GCS NF 19, s. 388: „πλήρη ποιήσας τράπεζαν πνευματικῶν βρωμάτων παρατίθησιν ἡμῖν”.

[29] Kompleksowe opracowanie tradycji dotyczących manny w Starym i Nowym Testamencie: J. Lemański, *Od manny na pustyni do manny ukrytej: rozwój tradycji o mannie w Starym i Nowym Testamencie*, Rozprawy i Studia 618, Szczecin 2006.

[30] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 4, 6, GCS NF 19, s. 397: „Ἡ ψυχὴ τοίνυν, ὡς εἶπον, λόγῳ οὖσα θνητή, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀποθανεῖν τροφὴν λαμβάνει, κωλυούσης τῆς τροφῆς τὸν ἐχθρὸν τῇ ζωῇ θάνατον κρατῆσαι τῆς ψυχῆς. Καὶ ὅσον γε τρέφῃ, οὐ δύναται θάνατος κρατῆσαί σου· ὅταν δὲ ἀτροφήσῃς, τότε ἀποθανῇ. Ἀτροφῶν γὰρ ἁμαρτάνεις, ἁμαρτάνων δὲ ἀποθνῄσκεις” (tł. własne).

[31] Zob. Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 4, 9, GCS NF 19, s. 402: „μετεκιρνᾶτο τοιαύτη δὲ τοῦ τρέφοντος τὴν ψυχὴν λόγου φύσις πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ τρεφομένου μεταβάλλουσα”.

[32] Por. J.L. Kugel, *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as it Was at the Start of the Common Era*, Cambridge 1998, s. 618-619.

za pomocą licznych przykładów rozwija wątek dostosowania się smaku Logosu do duchowych potrzeb chrześcijanina[33].

Po trzecie, Orygenes zwraca uwagę na szczegół polegający na tym, że aby spożywać mannę, Izraelici musieli opuścić swoje namioty. Alegorycznie, w duchu iście platońskim, namioty symbolizują cielesność. A więc, aby móc posilać się Logosem, jako chlebem, który zstąpił z nieba, konieczne jest przekroczenie własnej cielesności i przystąpienie do rzeczywistości duchowej: „Manna nie przychodzi do nas, gdy pozostajemy tam, gdzie jesteśmy, ale gdy wychodzimy na zewnątrz namiotów […]. Jeśli namiotem jest nasze ciało, w którym osadzona jest dusza, potrzeba, aby nie być już w ciele, ale w duchu"[34]. Innymi słowy, warunkiem korzystania ze zbawczych dobrodziejstw Logosu jest dojrzałość chrześcijańska, która polega na tym, co kilkakrotnie powtarza Orygenes w swoich homiliach, mianowicie życiu nie „w ciele" („ἐν σαρκὶ"), ale „w duchu" („ἐν πνεύματι")[35].

6. Konkluzja

Podsumowując, możemy stwierdzić, że przynajmniej w tym zakresie, w jakim przyjrzeliśmy się alegoriom dotyczącym wyjścia z Egiptu i wędrówki przez pustynię, homilie zawarte w kodeksie Monacensis Graecus 314 pod względem formalnym odpowiadają metodzie tworzenia skojarzeń o charakterze symbolicznym właściwych Orygenesowi. Dominującym kluczem jest ujęcie chrystologiczne. Każda konstrukcja alegoryczna ma na celu podprowadzenie do misterium Jezusa Chrystusa. Następnie, silny nacisk zostaje położony na rozróżnienie tego, co cielesne i historyczne, od tego, co duchowe. O ile wydarzenia historyczne towarzyszące wyjściu z Egiptu i wędrówce przez pustynię stanowią punkt wyjścia i konieczną podstawę dla właściwej egzegezy, o tyle rzeczywistą wartość i znaczenie dla życia chrześcijańskiego ma ich ponaddosłowne odczytanie w świetle Nowego Testamentu i życia Kościoła.

---

[33] Por. Origenes, *Homiliae in Genesim* 7, 8.

[34] Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 4, 10, GCS NF 19, s. 403: „Οὐ καθεζομένοις δὲ ἡμῖν ἔρχεται τὸ μάννα, ἀλλὰ ἐρχομένοις ἔξω τῆς παρεμβολῆς […] Εἰ δὲ ἡ παρεμβολὴ τῶ σῶμα ἡμῶν, ἐν ᾧ ἐνεῖρκται ἡ ψυχή, δεῖ τὴν ψυχὴν μηκέτι εἶναι ἐν σαρκὶ ἀλλ' ἐν πνεύματι" (tł. własne).

[35] L. Perrone (*Origen's Interpretation of the Psalter*, s.159) kończy swój artykuł cytatem wyrażającym istotę tego, czego Orygenes oczekuje od swoich słuchaczy: „Słuchający tych słów niech będą uskrzydleni, niech ulecą ku górze, niech już nie będą w ciele, ale w duchu!" (Origenes, *Homiliae in Psalmos 77* 4, 8, tł. własne).

W końcu, przyjmując założenie, że cała Biblia stanowi jedną księgę – co współczesna egzegeza określa jako metodę kanoniczną – duchowy sens poszczególnych motywów literackich wyłania się przede wszystkim, gdy dane wersety zostają zinterpretowane w świetle innych passusów biblijnych.

Bibliography

Sources

Origenes, *Homiliae in Psalmos*, w: *Die neuen Psalmenhomilien. Eine kritische Edition des Codex Monacensis Graecus 314*, ed. L. Perrone, GCS Neue Folge 19, Origenes Werke 13, Berlin – München – Boston 2015, tł. J.W. Trigg, Origen, *Homilies on the Psalms: Codex Monacensis Graecus 314*, The Fathers of the Church 141, Washington 2020.

Origenes, *Homiliae in Hexateuchum in translatione Rufini*, w: *Homilien zum Hexateuch in Rufins Übersetzung*, t. 1: *Die Homilien zu Genesis, Exodus und Leviticus*, ed. W.A. Baehrens, GCS 29, Origenes Werke 6, Leipzig 1920, tł. S. Kalinkowski, Orygenes, *Homilie o Księgach Rodzaju, Wyjścia, Kapłańskiej*, PSP 31/1, Warszawa 1984.

Origenes, *Tractatus sive Homiliae in Psalmos*, ed. G. Morin, Maredsoli 1897, tł. S. Kalinkowski, Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, ŹMT 32, Kraków 2004.

Studies

Bardski K., *Alegoryczno-symboliczna interpretacja Biblii*, Kraków 2016.

Bardski K., *Słowo oczyma Gołębicy. Metodologia symboliczno-alegorycznej interpretacji Biblii oraz jej teologiczne i duszpasterskie zastosowanie*, Rozprawy Naukowe 3, Warszawa 2007.

Gärtner J., *From generation to generation – Remembered History in Psalm 78*, w: *Remembering and Forgetting in Early Second Temple Judah*, red. E. Ben Zvi – C. Levin, FAT 85, Tübingen 2012, s. 269-278.

Kugel J.L., *Traditions of the Bible: A Guide to the Bible as it Was at the Start of the Common Era*, Cambridge 1998.

Lane W.L., *An Exegetical Study of Psalm 78*, Grand Rapids 1996.

Lemański J., *Od manny na pustyni do manny ukrytej: rozwój tradycji o mannie w Starym i Nowym Testamencie*, Rozprawy i Studia 618, Szczecin 2006.

Naumowicz J., *Orzech i laska Aarona, czyli zgłębianie i głoszenie Słowa Bożego w ujęciu Ojców Kościoła*, „Verbum Vitae" 2 (2002) s. 253-266.

Nieścior L., *Theological Themes in Origen's First Homily on Psalm 76 (77) and their subsequent Reception*, „Collectanea Theologica" 91/4 (2021) 63-82.

Perrone L., *Origen's Interpretation of the Psalter Revisited: The Nine Homilies on Psalm 77(78) in the Munich Codex*, „Annali di storia dell'esegesi" 36 (2019) s. 139-161.

Solheid J., *Scripture and Christian Formation in Origen's Fourth Homily on Psalm 77(78)*, „Journal of Early Christian Studies" 27 (2019) s. 414-442.

Weber B., *Psalm 78: Geschichte mit Geschichte deuten*, „Theologische Zeitschrift" 56 (2000) s. 193-214.

Wysocki M., *Hope Found, Hope Lost – Eschatological Aspects in the Interpretations of Israelites' Wilderness Wanderings. Two Sides of One Story: Origen's 27. Homily on the Book of Numbers and Jerome's Letter 78*, „Vox Patrum" 67 (2017) s. 727-742.